

АРТЫҚ КАРИМОВ ЭНЦИКЛОПЕДИЯСЫ: ЭТНОФОЛЬКЛОРЛЫҚ ХӘМ ЭТНО-ПОЭТИКАЛЫҚ МИЙРАСЛАР

Юсупов О.

Тарийхшы

Нурагдинова Л.

Қарақалпақстан Телерадиокомпаниясы, журналист

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20307722>

XX әсир Қарақалпақстан этномәдениаты, этнотарийхы (аўызекі тарийх), этнофольклоры (дәстанлар), этноәдебияты (халық шайырлары) хәм басқа да материаллық емес мәдений мийрасларын жыйнаўда, оларды сақлаў, баспадан шығарыў хәм илимий изертлеў жумысларын алып барыўда пидайылық көрсеткен илимпазлардың бири филология илимлериниң кандидаты, Қарақалпақстанға мийнети синген илим ғайраткери, Бердақ атындағы мәмлекетлик сыйлықтың лауреаты Артық Каримов (1926-2006) болды. Ол XX әсирдиң орталарынан баслап, өзиниң күш-жигерин, талантын хәм қәбилетин қарақалпақ гуманитар илимлериниң қәлиплесиўи хәм раўажланыўына арнады.

Библиографиялық информациялар: Интрнетте – «Артық Каримов» мийраслары берилген. Ол ел аралап «төменги» хәм «жоқарғы» қарақалпақлар арасынан халқының қатықулақ – кексе инсанларынан яднамалар, аўызекі тарийх, көркем сөз ғәзийнесин жыйнаған, өзлик хәм өзгелер қол жазбаларында, этно-эпослар, ретро-фотографиялар, илимий мийнетлер келешекке мийрас етип қалдырған «Артық Каримов» архиви, бийбаха мәнәўий ғазийне – мәнәўийлик энциклопедиясы болып табылады.

Бердақ атындағы «XX әсир қарақалпақ әдебияты тарийхы» мәмлекетлик музейинде Арал дияры титуль этнос қарақалпақлардың көп әсирлик мәдений мийраслары жыйналған хәм жыйналып атыр. Арал мәдениаты контекстинде, қарақалпақ халқының өзгеше, өзгелер хәўес етип қарайтуғын, халқымыз тәрәпинен тән алынған материаллық емес мәдений мийраслары топланған. Әдебий-мәдений музейимизде орта әсирдеги (екинши мусылман ренассанс) Хәзирети шайх, қарақалпақлар пири болған Сулайман (Хәким) ата Бақырғаний заманынан баслап Аманлық қобызшы улы Жийен жыраўға шекем мийраслар жыйналған. Еки дәрья аралығында мәдений этно-ландшафтлар да, ел-журт ишинде жасап өткен қалқаман Күнхожа маржан сөз шебери, қыят Әжинияз ахун-шайыр, қоңырат Бердақ бақсы данышпан-шайыр, мүйтен Өтеш булақ-шайыр, ахунлар нәсби Аббаз қыссахан-шайыр, Сейфулғәбит жәдидши-ағартыўшылар хәм басқа да кеңес

заманының халық жазыушы-шайырларының мийраслары топланып атырған илахий әдебий музей үлкен мәнәуий байлық болып табылады.

«Артық Каримов» архиви усы кийели мухаддес орында сақланған. ХХ әсир Қарақалпақстан этномәдениаты, этнотарийхы (ауызеки тарийх), этнофольклоры (дәстанлар), этноәдебияты (халық шайырлары) хәм басқа да материаллық емес мәдений мийрасларын жыйнау хәм жәмийетшилик дыққатына сазауар етиуде нелер топланған: Биринши гезекте, **Артық Каримовтың жазба мийрас дереклери:** А.Каримов: «Әдебиятымыздың гейпара мәселелери хаққында ойлар» атамасындағы әдебий-критикалық мақалалар топلامының қолжазбасы 60 бет, «Мухаббатнама» шығармасы 29 бет, «Ормамбет бий толғауы» 24 бет, «Әийемги әдебий естеликлер» 40 бет, «Күнхожа хәм фольклор» атамасындағы илимий жумысының қолжазбасы, «Жаңылтпашлар» 21 бет, «Қарақалпақша «Муңлық-Зарлық» дәстанының миллий өзгешелиги хәм оның қазақша версиясы менен байланысы хаққында жазылған қолжазбасы» 15 бет. «Гүлистан» дәстаны 28-бет. «Шәрьяр» дәстаны хәм оның тууысқан халықлар фольклоры менен байланысы» 45 бет. Сыдық шайыр 29 бет. Әбдиқадир Бекимбет улы 20 бет. «Күнхожаның фольклор традицияларынан пайдаланыу жолы» 10 бет. «Қ.Әуезов жәмийетлик искер хәм жазыушы» 7 бет. «Омар Сүгиримбет улы» 25 бет. «Өтеш шайырдың өмири хәм творчествосын изертлеу хаққында». «Жийен жырау хәм жазба әдебият» 17 бет. «Жаңабай Қаратай улының өмири хәм творчествосы», Жаңабай шайыр (қолжазба) 31 бет. «Өтеш Алшынбай улының өмири хәм творчествосы» атлы монографиясының қолжазбасы. Нөкис, 1960-1962-ж.

Өзбекстан ССР аймағы бойынша әдебияттаныушы Артық Каримовтың экспедиция дала жазыуы, 1959-ж, март-апрель. 1962-жыл апрель-май айларында Тахтакөпир, Шымбай, Мойнақ, Қоңырат районларында шөлкемлестирилген әдебий экспедиция дәуиринде жыйнаған А.Каримовтың дала жазыуы. Қазы Маулик 16 бет. 1962-жыл апрель-май айларында Тахтакөпир, Шымбай, Мойнақ, Қоңырат районларында шөлкемлестирилген әдебий экспедиция дәуиринде жыйнаған А.Каримовтың дала жазыуы. Н.Даўқараев. Қарақалпақ әдебияты тарийхының очерклери 1948-жыл. «Әжинияз хәм түркмен шайырлары» 20 бет. «Тарийхий жырлар» 19 бет. Хүжжет: Гүуалық №93. А.Каримовқа Қарақалпақстан АССР Жоқарғы Кеңеси Президиумының 1989-жыл, 22-декабрьдеги пәрманы менен «Қарақалпақстан АССРына хызмет көрсеткен илим ғайраткери» хұрметли атағы ушын берилген. Хүжжет: Удостоверение №81 А.Каримовтың

Республикалық Бердақ атындағы сыйлықтың лауреаты болғанлығы үшін 1992-1993-жыллары берілген.

Артық Каримовтың кітаптары хам мақалалары: А.Каримов Жийен жыраудың өмири хэм творчествосы. Нөкис, 1963; Кітап: А.Каримов Өтеш шайырдың өмири хэм творчествосы. Нөкис,1984.; Әдебиятымыздың гейпара мәселелери. Нөкис, 1988.; Қарақалпақ әдебиятының тарихы (коллектив). Нөкис, 1983.; Жийен жырау «Посқан ел» топламына алғы сөз, Нөкис, 1969.; Жийен Тағай улының «Қырқ қыз» дәстанына қатнасы хаққында мәселеге, «Әмиўдәрья» журналы, 1959.; Жийен жырау хэм жазба әдебиат // «Әмиўдәрья» журналы, №8, 1961.; Жийен жыраудың өмири хаққындағы мағлыўмат // «Әмиўдәрья» журналы, №6, 1963.; Қыяс Қайратдиновтың «Алпамыс» дәстанына соңғы сөз. Нөкис, 1957.; «Мәспатша» дәстанына алғы сөз. Нөкис, 1958.; «Ғәрип-ашық» дәстанына алғы сөз. Нөкис, 1959.; Өтеш Алшынбай улы, Өтеш топламына алғы сөз. Нөкис, 1962.; Бердақтың әўладлары // «Әмиўдәрья» журналы, №4, 1958.; «Жоқарғы қарақалпақлар» хаққында жаңа мағлыўматлар // «Әмиўдәрья» журналы, №4, 1959.; Әдебий мийрасларды терең үйренейик // «Әмиўдәрья» журналы, №10, 1969.; Аяпберген хаққында халық гүрриңлери // «Әмиўдәрья» журналы, №2, 1961.; Шайыр Әбдиқадир Бекимбет улы // «Әмиўдәрья» журналы, №7, 1966.; Бердақ туўралы аңыз әңгимелер // «Совет Қарақалпақстаны» газетасы, №249, 1957.; Бердақтың жаңадан табылған қосықлары // «Әмиўдәрья» журналы, №7,1987.;

Бердақтың бурынғы жарияланбаған қосықлары хаққында қысқаша мағлыўмат // «Совет Қарақалпақстаны» газетасы, №11, 1958.; Әбдиқадир шайыр «Әбдиқадир шайыр» топламына сөз алды. Нөкис, 1966.; Красоты народных дастанов // «Вестник» КК ФАН УзССР, №1, 1966.; Әжинияз көркем сөз шебери // «Әмиўдәрья» журналы, №3, 1971.; Шайырдың екінши өмири ямаса шығармаларының изертлениўи хаққында // «Жас Ленинши» газетасы, №3, 1976.; Қарақалпақ совет поэмалары хаққында монография // «Совет Қарақалпақстаны» газетасы, №258, 1976.; Бердақ шығармаларының текстологиясы хаққындағы мәселеге // «Әмиўдәрья» журналы, №7, 1977.; Өтештиң өмири хэм творчествосы хаққында мағлыўматлар. Шайырдың топламына кирис сөз. Нөкис, 1978.; Өтеш Алшынбай улы // «Вестник» КК ФАН УзССР, №4, 1978.; Қарақалпақ халық шайырлары хаққында монография // «Совет Қарақалпақстаны» газетасы, №66, 1979.; Мое имя народ // Газета «Советская Каракалпаксия», №181, 1979.; Жийен жырау хэм оның жыраулық өнери хаққында // «Әмиўдәрья» журналы, №7, 1981.; Сказительская деятельность Жийен-жырау // «Вестник» КК ФАН УзССР,

№3, 1983.; XIX әсирдің ақыры XX әсирдің басындағы қарақалпақ әдебияты хақында қысқаша мағлыұмат. «Жаршы» топламына алғы сөз. Нөкис, 1982.; «Мәспатша» дәстанына кирис сөз. Нөкис, 1982.; Әжинияздың жаңадан табылған шығармалары // «Әмиўдәрья» журналы, №9, 1984.; Бердақ шығармаларына түсиниклер. Бердақтың шығармалары. Нөкис, 1987.; Бердақ шығармаларының текстологиясы. Бердақ хақында сөз. Нөкис, 1987.; «Муңлық-Зарлық» дәстаны хақында // «Вестник» КК ФАН УЗССР, №3, 1985.; Жийемурат жыраў хәм «Алпамыс» дәстанының тексти // «Әмиўдәрья» журналы, №9, 1986.; 1916-жылғы халық көтерилиси шайырлар творчествосында // «Жас Ленинши» газетасы, 25-ноябрь, 1986.; Бердақтың заманлас шайырлары менен творчестволық қатнасы хақында // «Жас Ленинши» газетасы, 10-июнь, 1986.; Бердақтың өз тилин, өз стилин сақлайық // «Әмиўдәрья» журналы, №8, 1987.; Бердақтың жаңа қосықлары хақында // «Әмиўдәрья» журналы, №8, 1987.; Бердақтың жаңа топламы хақында // «Ылғаллы мийнет» газетасы, №33, 1988.; «Бозуғлан», «Гүлистан», «Қыз палўан», «Қараман» дәстанлары хақында (коллектив), Кирис сөз. XIX том, Нөкис, 1989.; Күнхожаның фольклорлық традициялардан пайдаланыў жолы // «Вестник» КК ФАН УЗССР, №2, 1982.; Ыатан әдебияты, 5-класс (сабақлық). Нөкис, 1990.; Өтеш шайырдың қәбири «Қабаклыда» // «Еркин Қарақалпақстан» газетасы, №248, 1991.; «Шәрьяр» дәстаны хәм оның туўысқан халықлар фольклоры менен байланысы // «Әмиўдәрья» журналы, №4, 1992.

Жуўмақ: Жәхан туркий дүнья мийраслары контекстинде, Арал дияры қарақалпақларының материаллық емес мәдений мийрасларын жыйнаў, жазып алыў, сақлаў, илимий үйрениў хәм тарийхий ағартыўшылық хәм мәдений- ағартыўшылықта салмақлы үлес қосқан Артық Каримов өмириниң мәўритлери хәм илимий интеллектуал мийрасларын келешек филолог жасларға үлги етиў, оларды үйрениў жумысларын алып барыў, илим ушын үлкен ғәзийне болады.